

**СЛОВО ЗА ЛЮБОВТА
НА ПОЕТА ОТ НОВО БЪРДО
ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН**

Драгиша Бойович (Университетът в Ниш)

Работа исследует Слово о Любви Кантакузина, которое является интегральной частью его Послания к Исаи. Специальное внимание обращено на воздействие святого Апостола Павла, святого Иоанна Богослова и святого Ефрема Сириня на Кантакузина, а также на связь Кантакузина с другими сербскими авторами.

The paper explores Kantakuzin's Note on Love which is an integral part of his Epistle to Mr. Isaih. Special attention is paid to the influence of Saint Apostle Paul, Saint John the Evangelist, and Saint Ephraim from Syria upon Kantakuzin, as well as to his relationship with other Serbian authors.

Бог е любов (1 Йоан, 4,16)

I

Сръбската църковна литература¹ е изградена върху един вид свидетелство за любовта, която се осъществява во Христе, онзи, когото Бог е изпратил от любов, онзи, който чрез акта на любов на кръста има за цел да покаже на падналия човек триумфа на вярата, а чрез възкресението си да възвести надежда. Светците са нейното осъществяване на земята, а жизнеописанията им ни учат, че Христовата любов, чрез постигнатата святост, възкръсва у всекиго от тях. Житието не е единственият жанр, в който този мотив е доминиращ или осезаемо присъстващ. Той се намира и в службите, молитвите, похвалите, словата, посланията. Във всеки един от тези жанрове е възможно да се намери или разпознае този мотив.

Учените, които не са виждали в произведенията на сръбската религиозна литература своеобразен храм, изпълнен с любов, и Христос в него, така

¹ В нашата (сръбската – б. пр.) наука рядко се употребява такова определение за сръбската литература през Средновековието. Говори се предимно за средновековна или стара литература. За проблема около названието на тази литература вж.: Д. Бојовић. *Идеје србистике и наставни програм Старе српске книжевности*.

и не са могли да се доближат по-сериозно до тези произведения, без значение от коя позиция са ги разглеждали. Светото писание е домът на тези произведения, а ключът за вратите на този дом, ключът за тълкуването, е литургията, която се служи в храма. Можем ли въобще да си представим историк на изкуството, който в наоса на храма затваря очи пред живописните сцени, които свидетелстват за Христовото дело – любовта? Нима литературният историк няма същата задача – да открие образите на делото на Спасителя в литературния текст?

Когато става въпрос за присъствието на този мотив в нашата (сръбската – б. пр.) литература, то той най-често се свързва с творбата на деспот Стефан Лазаревич *Слово към любовта* (*Слово љубве*), възникнала в началото на XV век. Поставя се, разбира се, въпросът за присъствието на този мотив в литературата от XIII и XIV век. Дори един бегъл преглед показва, че този мотив присъства неизменно при повечето автори, които предшестват деспот Стефан. В сръбската литература мотивът е въведен от свети Сава. Втората част на беседата на Стефан Неманя от *Житие на св. Симеон* (*Житије светог Симеона*), написано от Сава Сръбски, която е произнесена при слизането му от престола, е под знака на заръката за любов, отправена към синовете Стефан и Вукан: „Защото ви давам тази заповед: да обичате брат брата, без да тайтете помежду си никаква злоба“ (Свети Сава 1986:103). Тази мисъл има своя първоизточник в *Първото съборно послание на свети апостол Йоан Богослов* (1 Йоан 4:20–21). Истинска експанзия на мотива се наблюдава в произведенията на Доментиан и Теодосий. Доментиан вече е наречен *поет на светлината* (Трифунович 1972:349–372), а може спокойно да го наречем и поет на любовта. Защото любовта и светлината във византийската естетика са символи на единния Бог. Бог е любов (1 Йоан 4:16) и светлина (2 Кор. 4:6 и Йоан 8:2).

Наблюдателният Светозар Радойчич блестящо забелязва, че „началните пасажи на *Житие на свети Сава* (*Живот святог Саве*) са увод към някакъв трактат за любовта“ (Радойчич 1979:216). Почти няма страница, на която да не се споменава любовта, няма беседа от Сава или поучение, в което любовта да не доминира. Заедно с беседите и поученията Сава създава и едно *Слово за любовта* (*Слово о љубави*), отправено към унгарския крал, когото улавя „с любезните връзки на апостолската любов“ (Доментиан 1988: 163–164). Следователно не само мотивът за любовта, но и словото (за любовта) като поджанр присъства в сръбската литература много преди да се появи деспот Стефан Лазаревич. Невъзможно е да си представим християнската литература без този мотив, нито първите два века развитие на сръбската литература без неговото присъствие. В този контекст трябва да се разглежда и появата на две *Слова за любовта* в сръбската литература през XV век – на писателите деспот Стефан Лазаревич и Димитър Кантакузин².

² Димитър Кантакузин произлиза от известната гръцка фамилия Кантакузини. Баща му е бил митничар в Ново Бърдо, където Димитър, вероятно, е роден и живее до падането на града под турска власт. След прогонването от Ново Бърдо, което се е случило около 1467

II

Слово за любовта (Слово о љубави) от Кантакузин е съставна част на неговото *Послание до свещеноинока Исаи (Посланице кир Исаиј)*. Включено в посланието, то не предизвика по-сериозно внимание сред учениците. Намира се след увода и преди второто слово, наречено *Слово за развратените и онези, които развраташават (Слово о развраћенима и онима који развраћују)*. Ключа към причините за появата на *Слово за любовта* намираме в увода на посланието. Словото е отговор на писмо, изпратено от Димитър Кантакузин до „почитания между свещениците свещеноинок Исаи“³. Кантакузин ни осведомява, че в посланието на Исаи доминират поученията за любовта: „Затова, предвещавайки съвършено любовта, за всичко ни писа, постара се мъдро, поучи ни отлично, без да пропуснеш нещо за основаването и утвърждаването на Църквата, за оповестяването на вярата, за милостинята, за правдата, за непорочността, за разсъдливостта, за любовта, за молитвата, показвайки старото и разгласявайки новото“ (Съчинения 1993:55). Въпреки че посланието на Исаи не е запазено, узnavаме неговото съдържание благодарение на увода на посланието от Кантакузин. Освен доминиращите рефлексии за любовта, то говори и за други феномени от духовния живот. Любовта не е само *гносис*, но и *праксис* на свещеноинока Исаи, за което Кантакузин говори в заключението или послеслова на *Посланието*: „Виждам, че се стараеш с Христовата помощ да постигнеш съвършенството на любовта. Нека заради нея се удостиши да приемеш голямото човеколюбие на Владиката и милостта му. Ако е възможно, отче, стойки с ангелите пред олтара на славата, да не ни забравяш, творителю на любовта, а ни спомени в часа на страшната молитва“.

За *праксиса* на любовта на Кантакузин говори Владислав Граматик, съвременник и събеседник на Димитър, свидетелствайки посланието му

година, вероятно живее в Ежеvo, в близост със султанка Mara, покровителка на Кантакузини. Предполага се, че прекарва последните години от живота си в Месемврия. Освен Посланието написва още няколко значими произведения, между които се откроява *Молитва към Богородица*. За Кантакузин и неговото дело вж. *Димитрије Кантакузин*, приредио Ђорђе Трифуновић, Београд, 1963; *Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика*, приредила Јасмина Грковић-Мејџор, Београд 1993; Д. Бојовић. *Лесник будућег века. О поезији Димитрија Кантакузина*. Приштина, 1995.

³ Џордан Сп. Радичич вижда в инок Исаи известния композитор и доместик Исаи Сърбин, който живее в манастира Матейча, в Скопска Черна гора, по същото време и в същия манастир, където Владислав Граматик преписва сборник за Димитър Кантакузин (1469), когато му отправя посланието. Това означава, че Владислав Граматик и Исаи Сърбин са се познавали добре, възможно е едновременно да са водили приписки с Кантакузин, създавайки един духовен и литературен кръг. Не е ли Исаи, както Кантакузин и Граматик, жител на Ново Бърдо, който след падането на града се озовава в изгнание? Може би този учен Сърбин е бил диригент в някоя църква в Ново Бърдо, откъдето произлиза и неговото запознанство и духовно побратимство с Димитър Кантакузин. За свещеноинок Исаак вж. Радичич 1967: 252.

(недостигнало до нас), отправено към този известен преписвач и писател: „*И любовта своя в него си ни живописал като в огледало и каквото си мислел, че ще стане с нас, така си писал и посочил* повече, отколкото в самите тези дела, че премного ни обичаш и че поради голяма любов не ще забравиш нашите усилия. Прилягаше ли нам да пишем на твоето благородие с прилежност, след като си от Бога научен и свише удостоен с много откровения и голяма благодат да търсиш и да искаш истината. Бихме ли сътворили своята размисъл за спасението си, ако не беше постигнал вещината на мъдролюбето. Ти нам това написа зарад постигането на величието на любовта в твоите поръчения, благи и духовни“ (Съчинения 1993:112).

Каква интелектуална преписка! Какво мъдролюбие! Какви литературни и духовни колоси – Димитър Кантакузин, свещеноинокът Исаи, Владислав Граматик! И то през XV век, когато би било по-вероятно да се очаква спад вместо духовен полет на сръбската литература.

III

Техните запазени и изгубени послания говорят, че любовта е била главна творческа сила и литературна тема на кореспонденцията, която Димитър Кантакузин води със свещеноинок Исаи и Владислав Граматик⁴. „Съвършеното известие за любовта“ на Исаи е търсело отговор от Кантакузин. Така се появява *Слово за любовта – от любов към онзи, когото обичам*, както казва самият автор.

Началото на словото има химничен характер:

Колко е сладка и блага,
красива и желана,
съвършена и вседобра,
свята и сияеща с добродетели,
основна и първа.⁵

А след това малко по-смилено Кантакузин пише един вид похвала на любовта: „Ако назова любовта съвършенство и глава на добродетелта, струва ми се, че няма да сгреша. Към Бог, смятам, че тя е съвършенство.

⁴ И в първото послание в сръбската литература, това на свети Сава, писано до игумен Спиридон, намира отражение любовта, която Сава изпитва към своето духовно чедо Спиридон и неговите събрата. Сава нарича Спиридон „в Господ Бог превъзлюбен мой божествен син“.

⁵ Началото на словото има песенен ритъм, както се потвърждава и от Кантакузиновата мисъл в послесловието на *Посланието*: „Приими творбата ми в стихове, последователю на възвищено и духовното“.

Нищо не ѝ посредничи – нито съмнение, нито страсти, душевни и телесни, защото е от тебе, Христе Боже, обилно дарена на слугите твои. Нищо друго съществуващо не е подобно на нея, защото тя е на всички добродетели корен“ (Съчинения 1993: 57).

Самото слово се състои от две части. В първата доминират примерите за изпълнение на любовта, а във втората се говори за греха и отказа от любов. Като илюстрация за изпълнението на любовта Кантакузин цитира примери от Стария и Новия завет, защото „любов такава имаха всички светци, които Богу угодиха“.

„Авраам, великият между патриарсите, който истински обикна Бог, оставил земята си родна, постигна обещания Ханаан, думам, и настани се в него. И Исаак, от силна любов, от усьрдие по повеля на Господ бе готов да заколи, гостолюбие да покаже и Светата Троица като хора да угости. Йосиф, продаден, смяташе се за свободен, макар че телом бе продаден в робство, запази непокорната си душа и в нея любовта към Бога, и не се помами от египтянката лъжлива. Затова и в тъмница несправедливо бе хвърлен, но изпълнен с любов, не похули и праведно се възцари над Египет. А Йов, истински диамант на страданието? Богатството изгуби и всичките си деца, и всичко, по бунищата покрит с дрипи, от глад притиснат, в рани страдащ, на изгарящото сълънце изтезаван, от жена подбуждан, от духа съветван. С любов към своя творец и Бог изпълнен, всичко славно изтърпя, показвайки търпение, и стана победител. А Мойсей, онзи законодател, който прие на плочите тази заповед, с пръста Божи написана. Но и Давид, и Самуил, и Илия, и всички им подобни, които пред Закона Богу угодиха, всички я изпълниха, за което и написаното свидетелства. Към това се насочи Петър, главният между апостолите, спечели я и възлюби, а също и Йоан и близките му. Нима ще пропуснем божествения и велик Павел, който и единствен би могъл да бъде пример (...) Но така и мъчениците, с божествена любов към Христа изпълнени, различни и нетърпими мъки претърпяха. Не решиха ли заради нея всичко да понесат божествените мъже, които в пустинята живяха, да се приближат с любовта. Така и смъртта си дочакаха, блажени и триждиблажени воистина бяха, и днес са малобройни достойните им последователи“ (Пак там:58).

От този цитат се очертава образецът, с който се посочват онези, които са изпълнени с Христовата любов:

1) личности от Стария завет (Авраам, Йосиф, Йов, Мойсей, Давид, Самуил, Илия),

2) личности от Новия завет (светите апостоли Петър и Павел, свети Йоан Богослов),

3) мъченици,

4) монаси пустинници.

Подобен образец намираме и при Доментиан:

„.... Истински заобичаха Христа (Сава и Симеон – б. а.) с топла Авелова обич и с вяра Авраамова, и с чиста любов, която първо се всели в сърцето на Авел, и която сътвори и патриарсите, и запази Мойсей, и в про-

роците живя, и създаде пророк Давид като дом на светия Дух, и Йоан укрепи.

И заради тази любов Синът Божи слезе от небесата при нас и даде всички блага на онези, които го обичат, и смъртта бе стъпкана, и адът бе пленен, и от любов ангели и хора станаха едно стадо, и раят се отвори, и царството небесно бе подгответо за онези, които истински обичат Бога. Тази любов направи рибарите мъдри и мъчениците укрепи, и тя превърна пустините в домове, и тя изпълни планините и пещерите с песнопения, и тя научи любещите Бога да ходят по тесния и скръбен път“ (Доментиан 1988:91).

Изтъквайки спасителното дело на любов на Исус Христос, Сина Божи, и Доментиановият образец за любов е идентичен с този при Кантакузин:

- 1) личности от Стария завет (Авел, Авраам, Мойсей, Давид),
- 2) личности от Новия завет (свети Йоан, *рибарите* – асоциация с Христовите ученици),
- 3) мъченици,
- 4) монаси пустинници (любовта е „превърнала пустините в домове и тя е изпълнила планините и пещерите с песнопения“).

Началото на образците възприема буквально Даниловият ученик в *Житие на Стефан Дечански* (*Житије Стефана Дечанског*), при това само старозаветната му част:

„Защото този благочестив крал възлюби Христа с истинска любов и този в края на живота си искаше да служи с истинска вяра и с вяра Аврамова, и с честна любов, която първо се всели в сърцето на Авел и която патриарсите създаде, и Мойсей запази, и в пророците живя, и цар Давид направи дом на Светия Дух“ (Данилов ученик 1989:57). При Доментиан обичащите Христа са Сава и Симеон, а при Даниловия ученик – Стефан Дечански. Разликата е единствено в това, че Доментиан нарича Давид пророк, а ученикът – цар.

Този цитат от *Житие на свети Сава* Доментиан заимства дума по дума от словото на свети Ефрем Сирин *Още за покаянието и за любовта, и изповедта, и похвала за кръста, и за бъдещия съд* (вж. Бойковски 1988: 406–407). Даниловият ученик заема опосредствано чрез Доментиан или непосредствено от цитираното слово за свети Ефрем Сирин, което е част от известния му *Паренесис*. Реално изглежда и предположението, че Ефремовия образец за любов е познавал и Димитър Кантакузин, но незначително го обогатява и реинтерпретира. Самият Кантакузин отлично е познавал делото на св. Ефрем, а вероятно е превел неговите *Молитви плачевни* (*Молитве плачевне*, вж. Бойович 2003).

Освен че се позовава на осъществени дела за любовта, Кантакузин цитира и известни теолози на любовта и нарича апостол Павел „най-великолепния неин учител“ (*Послание до свещеноинока Исаи*, 58). От него-вия известен *Химн на любовта* (1 Кор. 13) цитира следните стихове:

3. (...) Ако предам тялото си, а любов нямам, нищо не ми помага.
4. Любовта страда, смирява, любовта не завижда, любовта не се вели-

чae, тя не e горделива.

5. Не твори зло, не търси своето, не се сърди, не мисли зло.
6. Не се радва на неправдата, а се радва на истината.
7. Всичко люби, във всичко вярва, на всичко се надява, всичко търпи.
8. Любовта никога не престава...
13. Сега остават вярата, надеждата, любовта (...), но най-добра и най-голяма от всички е любовта⁶.

Цитирането на апостол Павел е прекъснато между осми и тринадесети стих от химничните стихове на Кантакузин в прослава на любовта:

Това известие на съвършенство,
тази картина на любовта,
това отказване от злобата,
тази крепост на вярата,
този венец на светците.

Послание до свещенононока Исаи, 59

От свети Йоан Богослов са заети стихове, които са основни за разбирането на християнската любов: „Бог е любов и който живее в любов, в Бог живее во истина, и Бог живее в него“ (1 Йоан 4:16). Цитирани са и Христовите думи, в малко по-съкратен вариант, от *Евангелие на Матей*: „Обичай своя Господ Бог с цялата си душа, а също и близкия си както самия себе си. Защото целият закон и пророците се уповават на тези две заповеди“ (Мт. 22:37–40).

В словото си Димитър Кантакузин се позовава и на мисли на светите отци: св. Ефрем Сирин, както вече стана дума, св. Йоан Златоуст и св. Йоан Дамаскин (Съчинения 1993:62). Самият Кантакузин казва, че е показвал само малко от многото, написано за любовта, събирайки от божественото писание, т.е. онова, което светците са рекли за любовта в Светото писание и литературата на църковните отци (Пак там:58).

IV

Слово за любовта на Кантакузин завършва с още един цитат от св. Йоан Богослов – Бог е любов (Пак там:59). След това започва втората част на *Словото*, неговото поетично свидетелство за изчезването на любовта, на което се придава есхатологично измерение: „Така в последните ни години изчезнаха добродетелите, заради умножаването на злобата и лукавството, и накрая любовта изчезна...“ (Пак там:59).

Писателят посочва знаците на „последните времена“ и на множеството грехове, изпълнили вселената. Създавайки, че „не подхожда на обикнове-

⁶ Срвн. с превода на Комисията на Светия Синод СПЩ.

ните и недоволните да обясняват православното учение и някои църковни въпроси“, той свидетелства, че архиереите не са осветени, свещениците са неуки, монасите – недостойни, миряните – неправедни, неспазващи закона, блудници, завистници, убийци и пр. (Пак там:62). При това Кантакузин не пести и забележките към себе си, а сред греховете си поставя и радостта от „любовта блудна, пагубна, разнолика, чрез която се угажда на господаря на тъмнината“ (Пак там:61).

В християнската църква той вижда само едно място, където „любовта живее“ – това е Света гора. Светогорските монаси „не паднаха на колене пред греха, пред дявола, а говореха истината, нито пък последваха никаква ерес дори прикрито. Нито по крив път тръгнаха, към нещо неприлично, а на Бога постоянно пееха като безтелесни сили и винаги към по-добро се стремяха, възвишеното желаеха, за възвишеното постоянно мислеха“ (Пак там:60). Те спадат към онези „божествени хора, които пустините преминаха“, „събрани от любовта към единствения Бог“, чиито молитви спряха „вихъра на злините“ (Пак там:59).

V

Димитър Кантакузин е много нещастен поради изчезването на любовта през века, в който живее. Макар че началото на неговото послание и на самото слово е белязано с химна на любовта, останалата част от посланието е под знака на есхатологични теми, при превес на мотива за греха, смъртта и Страшния съд, но и с надеждата за осъществяване на вечната и божествена светлина.

Неговото поетично и творческо послание е под знака на победителката любов. Към Исаи се обръща с думите: „Приеми с любов това, с уважение го прочети, трудолюбиво разсъди. С любов към мъдростта изпълнен, само така ще разбереш истинското“ (Пак там:80). Подобно послание е отправено и към читателите: „А вас, христолюбиви любители на мъдростта, ви моля, като прочетете това, грешките и грапавините да поправите и с опрощение да ме дарите. Любов проявете, за мене се молете“ (Пак там:77).

С множеството послания, с целостта на естетическото удоволствие, със силата на преживяната и изразена любов Слово за любовта на Кантакузин, въпреки че е само част от едно послание, заема специално място в сръбската църковна литература. То свидетелства не само за континуитета на един мотив, но и за основния духовен феномен, без който не може дори да си представим християнската литература.

Великден, 2005

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бойковски 1988:** G. Bojkovsky. *Paraenesis die altbulgarische übersetzung von werken Ephraims des Syrers.* IV. U. W. Weiher – Freiburge i. Br. 1988.
- Бойович 2003:** Др. Бојовић. *Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност.* Ниш, Косовска Митровица, 2003.
- Данилов ученик 1989:** Данилови настављач. *Житије Стефана Дечанског.* Београд, 1989.
- Доментијан 1988:** Доментијан. *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона.* Београд, 1988.
- Радојчић 1979:** С. Радојчић. Лик светога Саве у Доментијановом Животу и подвигу архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве // *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање.* Београд, 1979.
- Радојчић 1967:** Ђ. Сп. Радојчић. *Књижевна забивања и стварања код Срба у средњем веку.* Нови Сад, 1967.
- Свети Сава 1986:** Свети Сава. *Сабрани списи.* Београд, 1986.
- Съчинения 1993:** Списи Димитрија Кантакузина и Владислава Граматика. Приредила Јасмина Грковић-Мејџор. Београд, 1993
- Трифунович 1972:** Ђ. Трифуновић. Доментијан песник светлости // *Стара књижевност,* приредио Ђорђе Трифуновић. Београд, 1972.

